

BİR KÜLT ALANININ DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE: SMYRNA PİSKOPOSU AZİZ POLYKARPOS'UN MEZARINDAN, İZMİR'İN YUSUF BABA/DEDE TEKKESİNE¹

Settar TARMAN ♦ Emine TOK²

Doğu Roma İmparatorluğu'nun devlet dini olarak Hristiyanlığı kabul edilişle beraber Anadolu'daki hakim inanç da Hristiyanlık olmuştur. Anadolu'daki Türk nüfusu XI-XII. yüzyıllarda başta Selçuklu Devleti, ardından da Türk Beyliklerinin yoğunlaşan fetihleriyle birlikte artmaya başlamıştır. Bu fetihlerle Doğu Roma İmparatorluğunun sınırları doğudan batıya doğru daralarak Anadolu'nun inanç kimliğinde değişimlere neden olmuştur. Bu yeni kimlikte bölgenin Hristiyan nüfusu yavaş yavaş azalırken Müslüman nüfus artma eğilimine girmiştir. Türklerin ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin XIII. yüzyılın sonu-XIV. yüzyılın başlarında, bölgenin Müslümanlaştırılması için izlediği çeşitli askeri ve siyasi politikalar bu değişim sürecini Müslüman Osmanlı Devleti lehine hızlandırmıştır. Bu anlamda halihazırda Anadolu'da yaşayan Hristiyan nüfusun Müslümanlaştırılması, aktif yerleşim birimlerini yitirmeden hem toprak verimliliği hem de nüfus canlılığını koruma açısından önemli yere sahiptir. Anadolu'nun pek çok yerinde varlığı bilinen kutsal alanların, ilgili heterodoks inançlar aracılığıyla neredeyse korunarak dönüştürülmesi yani İslamlaştırılması, Osmanlı'nın uyguladığı önemli politikalarından olmuştur.

Antik Smyrna akropolisi, günümüz İzmir kentinin tarihi ve kutsal alanlarından olan Pagos (Kadifekale) Tepesi bu uygulama doğrultusunda bir

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Emine TOK'un danışmanlığında tamamladığımız "Smyrna Piskoposu Aziz Polykarpos'un hayatı ve sanattaki yeri" başlıklı yüksek lisans tezimizin bir bölümünden üretilmiştir.

² Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8623-6062> - settar.tarman@ege.edu.tr
Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9095-7022> - emine.tok@ege.edu.tr

değişime tanıklık etmiştir. Pagos Tepesi'nde Hristiyanlığın ilk zamanlarından beri yüzyıllarca varlığını sürdüren bir Hristiyan azizin kültü, bölgenin Türk hakimiyetine girmesiyle evirilerek yerini Müslüman bir dervişe, Yusuf Baba/Dede'ye bırakmıştır. Aziz Polykarpos'un inancı uğruna yakılarak martır edildiği akropoliste, bir zamanlar Aziz Polykarpos şapeli ya da mezarının bulunduğu alan, Hristiyanlar tarafından büyük bağlılıkla ziyaret edilmekteydi. Kenti ve özellikle de Pagos Tepesi'ni ziyaret eden pek çok seyyah, gezi notlarında bu konuya ilişkin çeşitli bilgilere yer vermiştir. Bölgenin Türk hakimiyetiyle birlikte, kült alanında bu kez savaşçı bir Müslüman dervişin anısı yaşamaya başlamış; Yusuf Baba Tekkesi adıyla anılan yapı, inananların ziyaretgahı haline gelmiştir. Bu çalışma kapsamında, ilgili alana yönelik ulaşılan yeni veriler (tapu-kadastro kayıtları, arşiv belgeleri, seyahatname notları, haritalar, gravürler) doğrultusunda bir Hristiyan kült alanının, kentin İslamlaşmasında aracılık ettiği rolün ve kültün dönüşümünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Smyrna, İzmir, Pagos Tepesi, Kadifekale, Aziz Polykarpos, Yusuf Baba, Heterodoks İnançlar

ON THE TRANSFORMATION OF A CULT AREA: FROM THE TOMB OF SAINT POLYKARPOS THE BISHOP OF SMYRNA, TO THE YUSUF BABA/DEDE LODGE OF IZMIR

When Christianity adopted as the state religion of the Eastern Roman Empire, the dominant belief in Anatolia became Christianity. The Turkish population in Anatolia started to increase in the 11th-12th centuries with the intensifying conquests of the Sultanate of Rum and then Turkish Beyliks. With these conquests, the borders of Eastern Roman Empire narrowed from east to west and caused changes in the belief identity of Anatolia. In this new identity, while the Christian population of region gradually decreased, the Muslim population tended to increase. In the late 13th-early 14th centuries, various military and political policies which was followed by the Turks and especially the Ottoman Empire with the aim of Islamization of the region, accelerated this process of change in favor of the Muslim Ottoman Empire. In this sense, the Islamization of the Christian population currently living in Anatolia has an important place in terms of preserving both soil fertility and population vitality without losing active settlements. The conversion of the sanctuaries, which are known to exist in many parts of Anatolia, by means of heterodox beliefs, was one of the important policies implemented by the Ottomans.

Acropolis of ancient Smyrna, also known as Pagos Hill (Kadifekale) which is one of the historical and sacred areas of today's Izmir city, witnessed a change in line with this practice. The cult of a Christian saint, which has existed on Pagos Hill for centuries since the early days of Christianity, evolved after the region came under Turkish rule and left its place to a Muslim dervish, Yusuf Baba/Dede. In the acropolis of ancient Smyrna, where Saint Polykarpos was burned to death for the sake of his faith, the area where Saint Polykarpos' chapel or tomb was once visited by Christians with great devotion. Many travelers who visited the city and especially Pagos Hill, shared various information and drawings on this subject in their travel notes. With the Turkish domination of the region, this time the memory of a warrior Muslim dervish began to live in the cult area; the building, known as Yusuf Baba Lodge, has become a place of pilgrimage for believers. Within the scope of this study, it is aimed to evaluate the role of a Christian cult area mediated in the Islamization of

the city and the transformation of the cult in line with the new data (deed-cadastre records, archival documents, travelogue notes, maps, engravings) obtained for the relevant area.

Keywords: Smyrna, Izmir, Pagos Hill, Kadifekale, Saint Polykarpos, Yusuf Baba, Heterodoxy

GİRİŞ

Anadolu, tarih boyunca Hristiyanlığın en önemli coğrafi sahnelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok kültürün ve inancın izlerini taşıyan bu coğrafya, Hristiyanlık bölgeye ulaşmadan önce de Pagan Roma İmparatorluğu'nun barındırdığı kültür ve inanç sistemleriyle harmanlanmıştı. İsa'nın havarileri aracılığıyla Hristiyanlıkla tanışan Anadolu insanı, yönetim politikaları eşliğinde yavaş yavaş yeni inancı benimsemiştir. Toplum sahip olduğu alışkanlık ve geleneklerden tamamen uzaklaşmadan bunları Hristiyanlığın içinde dönüştürmüştür. Benzer durum yüzyıllar sonra Anadolu'nun Türkleşmesi ve Anadolu'nun İslamiyet ile tanışmasında da yaşanmıştır. Anadolu'nun yerel Hristiyan halkı, varlıklarından haberdar olduğu ve hatta uzun yıllar ticari ilişkiler kurduğu Müslümanlarla birlikte yaşamaya başlamıştır. Bu durum bir süre sonra bölgedeki nüfus yoğunluğunu elde eden Müslümanların kendi sosyal alışkanlıkları, gelenekleri ve inançları içine Hristiyan halkı katmasıyla devam etmiştir. Bu anlamda özellikle Anadolu'yu İslamlaştırmada önemli rol oynayan Türk dervişleri dikkat çekmektedir. Türk dervişleri, Hristiyan inancının bazı paralel unsurlarını taşıması açısından yerel halkı Heterodoks İslam gelenekleriyle tanıştırmış; onlara karşı hoşgörülü bir politika izlemiştir.

Türk dervişlerinin Anadolu'yu Müslümanlaştırma konusunda öncelikli olarak yerleştikleri ya da ziyaret ettikleri lokasyonların yerel halk için önem arzeden bilindik kült alanları olduğu dikkat çekmektedir. Bu yerlerde Hristiyan aziz ya da azizlerine ait mezar yapılarıyla ya da kilise veya manastır gibi dini yapılarla karşılaşmaktadır. Türk hakimiyetiyle birlikte bu yapılardan ayakta kalanların bir Türk evliyasına adanmış türbeye ya da İslami kimliğe sahip dini bir yapı dönüştürüldüğü görülür. Ayakta kalamadığı durumlarda ise aynı lokasyonda sıklıkla yeni bir mezar yapısı ya da caminin inşa edildiği izlenir. Bu tarz alanlarda dikkat çeken bir diğer nokta da Heterodoks İslam geleneklerine bağlı tekke ya da zaviye gibi bir tarikat yapısının bulunmasıdır.

Bu çalışma kapsamında Hristiyan bir kült alanının İslami kimliğe bürünmesi, Hristiyan tarihinin önemli dini figürlerinden olan Smyrna kentinin koruyucu azizi Polykarpos ve İzmir'in Müslüman dervişi Yusuf Baba/Dede örneği üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca Aziz Polykarpos'un tartışmalı mezar yerine dair soru işaretleri seyahatnameler, harital-

ar, arşiv belgeleri ve tapu-kadastro kayıtları gibi geniş bir kaynak yelpazesi aracılığıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

HRİSTİYANLIĞIN İLK YILLARI VE YEDİ KİLİSE

Hristiyanlık, Roma eyaletlerinden Yahudiye’de (Ioudaia), Hz. İsa ve müritleri çevresinde ortaya çıkmıştır. Başlarda Nasranilik adıyla bilinen bu yeni din özellikle gelenekleri açısından Yahudiliğe benzemektedir (Acts. 24:5). Bölgede çoğunluğu oluşturan Yahudi kesim, Nasraniliğe karşı olumsuz bir tutum sergilemiş; onları içlerine almak istememiştir. Nasranilik de zaman içinde Yahudilikten uzaklaşmış; Hristiyan karakterini ise Hz. İsa’nın ölümünden sonra kazanmıştır (Acts. 11:25-26; Z. Duygu 2017: 80). Hz. İsa’nın bu yeni din hareketine yönelik öncelikli amacı, inanın bölgede tanıtılması olmuştur. Diğer uluslara götürülerek dünyaya yayılması ise Tanrı’nın meleklerinin havarilerle iletişime geçmesinden sonra havarilerin çıkardığı mesajlar ve tanık oldukları mucizeler doğrultusunda gerçekleşmiştir. Yaşanan mucizelerden birine de havari Petros tanık olur. Bu mucize Kutsal Ruh, Yahudi ve Gentiles ayırmaksızın bir grup insanın üzerine inerek gerçekleşir (Acts. 10:23-44; F. L. Cross 1997: 664). Yaşanan bu olayla beraber Petros, Tanrı’nın kimlik ayırt etmeksizin herkesin günahlarını affedebileceğini görür; inanan herkesin de Tanrı’nın izniyle vaftiz olabileceğini anlar (Acts. 10:46-48). Özellikle bu olaydan sonra havariler, Hristiyanlığı yaymak adına harekete geçer (Acts. 19:8-9).

Takip eden yıllarda Hristiyanlık pek çok önemli merkeze havariler aracılığıyla yayılmıştır. Havarilerden Aziz Ioannes’in Yeni Ahit’teki *Vahiy* bölümünde bahsettiği 7 Hristiyan cemaatten de (Ephesos, Smyrna, Pergamon, Thyateira, Sardeis, Philadelphia ve Laodikeia) anlaşıldığı üzere yeni din Anadolu’nun en uç kesimine kadar ulaşmıştır (Rev. 1:11). Ancak bu durum kent sakini Yahudilerin ve Paganların huzurunu kaçıncaya çeşitli çatışmalar ve isyanlar baş göstermiştir. Özellikle halkın talebi doğrultusunda Roma yönetiminin olaylara müdahale etmesi ise uzun sürmemiştir. Ioannes’in yine *Vahiy* bölümünde aktardığı “İsa’ya ait biri olarak sıkıntıda, Tanrısal egemenlikte ve sabırda...” ifadesinden hareketle de Hristiyanların zor bir dönem yaşadığı çıkarımı yapılabilir (Rev. 1:9). Tarihi kayıtlardan da Roma imparatorlarından Nero (İS 54-68), Domitianus (İS 81-96) ve Traianus (İS 98-117) zamanlarında, Yahudilerin ve o dönemde Yahudilerle

bir sayılan Hristiyanların çeşitli haksızlıklara ve eziyetlere uğradıklarını öğrenmekteyiz (Euseb. Eccl. Hist. 3.18-20; Tac. Ann. 15.44; Mart. Ign.).

Resim 1: *Vahiy*'deki Yedi Hristiyan Cemaat
(<http://awmc.unc.edu>)

Hristiyanlara karşı baskıların arttığı bu dönemde Aziz Ioannes, *Vahiy*'de bahsettiği 7 Hristiyan cemaatine mesajlar iletmiştir (Rev. 2:1-3:22.). Hz. İsa'nın olmadığı bu dönemde rehberliğe ihtiyaç duyan Hristiyan cemaatlerinden hem bütünlüklerini koruması hem de cemaatlerini genişletmesi beklenmiştir. Bu nedenle Ioannes, konumu itibarıyla öne çıkan Ephesos'a yerleşerek hem kenti dini merkez olarak belirlemiş hem de bölgenin dini liderliğini üstlenmiştir.

YEDİ KİLİSE: EPHEOS VE SMYRNA'NIN ÖNEMİ

Ephesos'un yörenin diğer Hristiyan cemaatlerine göre merkezi bir konumda bulunması Aziz Ioannes'in bölgede yürüteceği çalışmalar açısından oldukça önemlidir. Bilindiği üzere Ioannes, bölgedeki Hristiyan takipçilerin sayısını artırmak amacıyla pek çok kent ile iletişim halinde kalmıştır. Bu kentler arasından da Smyrna dikkat çekici şekilde öne çıkmaktadır. Kilise düzeni ve yasaları hakkında çeşitli bilgiler aktaran "*Constitutiones Apostolorum*" gibi kaynaklardan, Smyrna cemaatinin Hristiyanlığın ilk yüzyılından itibaren kendine ait bir dini hiyerarşi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Apos. Con. VII.XLVI). Ioannes'in hem bölgenin dini bütünlüğünün korunmasında hem de Hristiyan nüfusun artırılmasında en çok desteği aldığı kişi de Smyrnalı Polykarpos olmuştur (Lightfoot 1889: 440). Dönemin

Smyrna piskoposu Aziz Boukolos'un ölümünden sonra hem Boukolos'un vasiyeti üzerine hem de Ioannes'in önerisiyle Smyrna piskoposluk makamına Polykarpos seçilmiştir (AH 3.3.4; Lightfoot 1889: 434, 441).

SMYRNALI AZİZ POLYKARPOS

Hayırseverliği ve mütevazılığı ile öne çıkan Polykarpos, gençlik zamanlarından beri piskopos Boukolos'un yanında bulunmuştur. Polykarpos yeterli olgunluğa geldiğinde ise Boukolos tarafından kilisenin de onayıyla diakonos olarak atanır. Smyrna cemaatinin desteğini arkasına alan Polykarpos daha sonra yine piskoposun tavsiyesiyle presbyteros unvanını alır. Polykarpos, Boukolos'un ölümünden sonra ise Smyrna Hristiyan cemaatinin V. piskoposu olur (Lightfoot 1889, 433-434).

Resim 2: Aziz Polykarpos, Aziz Loukas Manastır Katedrali
(E. Diez ve O. Demus 1931: pl. III)

Piskoposluk dönemi boyunca pek çok mucize gösteren Aziz Polykarpos, zamanının önemli bir dini figürü olarak karşımıza çıkmaktadır³. Başta Smyrna halkı olmak üzere geniş kitlelere hitap etmiş ve bölgenin Hristiyanlaşmasında öncü olmuştur. Kendinden önce yaşanan Hristiyan kovuşturmalarının bir benzerine tanıklık etmiştir. Polykarpos'un şehitliğinde aktarılanlara göre olaylar Roma imparatoru Antoninus Pius (İS 138-161) devrinde yaşanmaktadır. Hristiyanlık karşıtı olan Smyrnalı Yahudiler, Polykarpos'un kentten sürülmesini talep etmiştir. Bunun üzerine yönetim, azizi kent dışına sürgün

³ Aziz Polykarpos'un mucizeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Tarman 2021: 21-24.

eder; ancak öfkeli Yahudiler Polykarpos'un sürgün edilmesiyle de tatmin olmayınca yakalanması ve öldürülmesi için yerel yönetimine baskı yaparlar. Aziz Polykarpos, yakalanıp martır edilmek üzere götürüleceğini dua ettiği sırada bir gündüz düşü gibi görür (Mart. Pol. 5.1-2).

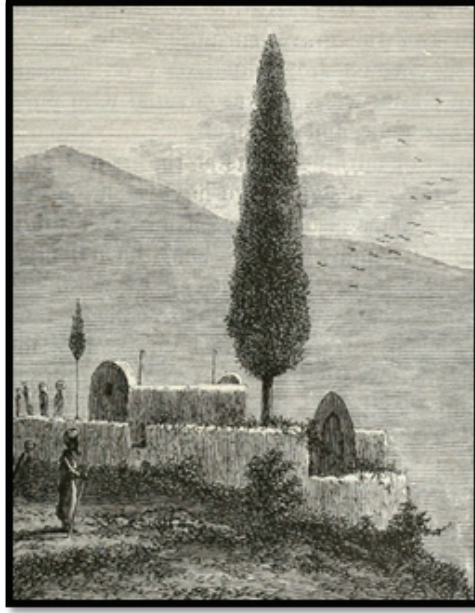
Polykarpos yakalandıktan sonra Pagos Tepesi'nde yer alan Smyrna Akropolisi'ndeki stadyuma götürülür (Mart. Pol. 8.1-3). Vali karşısına çıkarılarak yargılanması başlar. Öncelikle inancını ve Hz. İsa'yı reddetmesi istenir. Polykarpos'un ise valiye cevabı şöyle olur: *"86 sene O'na hizmet ettim ve bana karşı her zaman iyi davrandı. Şimdi nasıl olur da beni kurtaran Lord'uma küfrederim?"* (Mart. Pol. 9.1-3). Aziz fikirlerini ve inancını terk etmemekte ısrar edince vali onu ölümle tehdit eder. Ancak Polykarpos'un davranışında değişme olmayınca vali azizin yakılarak infaz edilmesine karar verir. Bunun üzerine büyük bir ateş yakılır ve Aziz Polykarpos ateşe atılır. Ancak aziz mucizevi şekilde alevlerden etkilenmez. Şaşkınlık içinde olaya tanıklık eden vali son olarak askerlerine onu hançerlemeleri emrini verir. Ateşin yanında duran bir asker hançeriyle azizi ölümcül şekilde yaralar. Azizin yarısından o kadar çok kan akar ki onu şehit etmek için yakılmış büyük ateş bir anda söner. Böylece Aziz Polykarpos yargılanmak üzere getirildiği stadyumda bir asker tarafından hançerlenerek martır edilir (Mart. Pol. 11.1-16.1).

Resim 3: Menologion, Şubat Ayının 23. Günü, Polykarpos
(<https://www.ruicon.ru>)

TARİHİ KAYITLARDA AZİZ POLYKARPOS'A DAİR İZLER

Anlatılara göre, Aziz Polykarpos stadyumda yakılarak martır edildikten sonra geriye kalan kül ve kemikleri, Pagos Tepesi'ne defnedilen Aziz Boukolos'un mezarının yanına gömülmüştür (Lightfoot 1889: 470). Günümüzde ise Polykarpos'un mezarının yeri hala bir tartışma konusudur. Azizinin anısı dışında ona ait izler neredeyse kentten silinmiştir. Ancak Hristiyanlığın serbest kalmasıyla birlikte, Polykarpos gibi Hristiyan inancına bağlılığıyla ölümünden sonra bile saygıyla anılan dini bir figürün, kentin yerel Hristiyan halkı tarafından bir mezar yapısı ya da dini yapıyla onurlandırılması beklenen bir durumdur. Azize atfedilmiş yapı ya da yapıların lokasyonu ile ilgili olarak seyahatnamelerde, gravürlerde ve haritalarda pek çok bilgi paylaşılırken çeşitli iddialar da ileri sürülmüştür (Tarman 2021: 71-72).

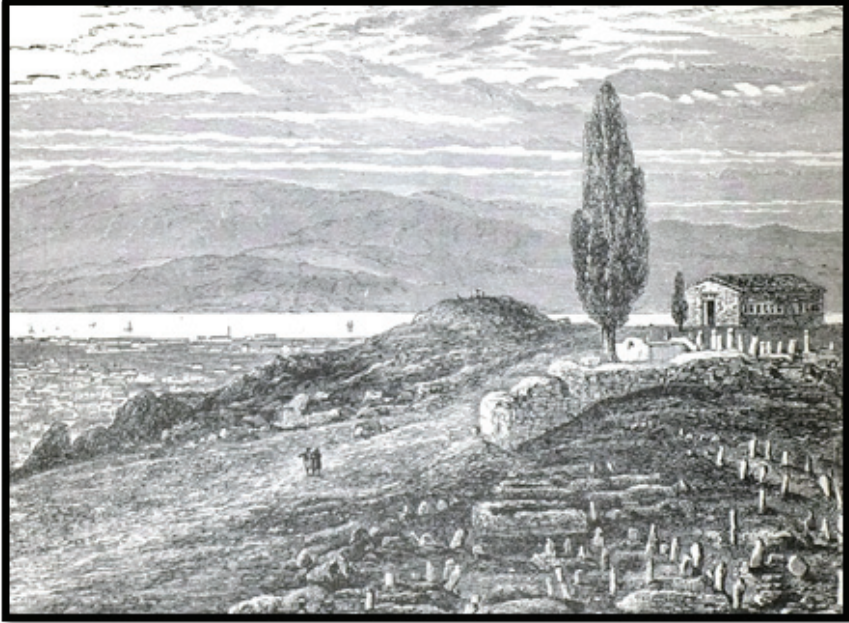

Resim 4: Smyrna'da Polykarpos Mezarı
(H. J. Van-Lennep 1875: 583)

Özellikle seyyahların aktardığı bilgilerden, azize atfedilen yapı ya da yapı kalıntılarının, azizinin şehit edildiği Pagos Tepesi'nde konumlandığı fikrine ulaşılmaktadır. Çeşitli meslek gruplarına mensup gezginlerin kaleme aldığı seyahatnamelerin 26'sında, Aziz Polykarpos'a ait bir mezar

yapısından bahsedilmektedir. Seyahatnamelerin 13'ünde azize ait bir şapelden, 6'sında ise bir kiliseden söz edilmektedir (Tarman 2021: 71-80).

Anadolu'daki Bektaşî hareketlerine ve onların Hristiyan toplum yapısına etkilerine yönelik çeşitli araştırmalar yapan İngiliz arkeolog F. W. Hasluck, Smyrna ve çevresinin inanç ve ibadet gelenekleri hakkında dikkat çekici bilgiler yayımlamıştır⁴. Bu bilgiler arasında Polykarpos'un mezarının yanı sıra bölgenin Türkleşmesiyle birlikte Polykarpos'a ait kültün evrilerek aynı lokasyonda bir Türk dervişine aktarıldığına yönelik de önemli ifadeler yer almaktadır. Alman tarihçi Suraiya Faroqhi, Hasluck'ın çifte kutsallık (doppelheiligtum) kavramı üzerine de yoğunlaştığından söz eder (S. Faroqhi 2017: 19). Bu konuya yönelik Smyrna'yı 17. yüzyılda ziyaret eden Père Pacifique (1622), Vincent Stochove (1632), Balthasar de Monconys (1648) ve Clouser du Loir (1654) gibi seyyahların Polykarpos'a ve kült alanına dair gezi notlarında aktardıkları, Hasluck'ın ileri sürdüğü görüşleri desteklemektedir.

Resim 5: Polykarpos'un Mezarı
(C. Ninck 1885: 352)

⁴ F. W. Hasluck 1913/1914: 94-119; F. W. Hasluck 1914/1915-1915/1916: 84-124; F. W. Hasluck 1918/1919: 139-147; F. W. Hasluck 1921: 310-342; F. W. Hasluck 1929: 406-428.

Gezgin Pacifique ve Stochove, Pagos Tepesi'nde azize adanmış kalıntıları bir mezar yapısı şeklinde tanımlamıştır. Monconys ve Du Loir ise muhtemelen aynı yapı kalıntılarının bir şapel olduğunu aktarmıştır. Pacifique, Aziz Polykarpos'a ait olduğunu belirttiği mezarda bir *piskoposluk tacı* gördüğünü ifade etmiştir. Seyyah buna ek olarak mezar taşı olduğunu saptadığı tacın ön yüzünde Arap harfleri ile yazılmış "*Alla(h)!*" kelimesini okuduğunu da vurgulamaktadır. Aynı tacı gördüğü gezi notlarından anlaşılan Stochove, bunun bir *şeyh ya da derviş başlığından* fazlası olmadığını söylemiştir. Monconys, Stochove'un görüşünü desteklemekte ve şapelden geriye kalanın *yalnızca Türk şeyhinkine benzeyen bir mezar* olduğunu ifade etmektedir. Du Loir'nin ise aynı tacı gördüğü seyahatnamesinde aktardıklarından anlaşılmaktadır (P. Pacifique 1631: 11-12; G. Fermanel, V. Stochove, R. Fauvel vd. 1668: 309; B. De Monconys 1677: 425; C. Du Loir 1654: 14). Kült alanını 1912 yılında ziyaret eden Francis Edward Clark, 17. yüzyılda sağlam bulunan mezar taşının varlığını 20. yüzyılda tekrar doğrulamaktadır. Gezgin, mezarın tıpkı Müslüman mezarları gibi yeşil renge boyandığını ve üzerinde mermerden bir fes yer aldığının altını çizmektedir (F. E. Clark 1914: 41-45).

POLYKARPOS KÜLTÜ VE MÜSLÜMAN DERVİŞ YUSUF BABA/DEDE

Hasluck da bilindiği üzere bir zamanlar Pagan kültürün hakim olduğu ancak zamanla Hristiyanlaşan Anadolu'nun, Müslüman fetihleriyle de İslamlaşmaya başladığını söylemektedir. Buradan hareketle Anadolu'nun, çağlar boyunca farklı kültürlerin hakimiyetiyle yeni inanç sistemlerine çatı olduğunu anlamak mümkündür. İngiliz arkeolog da Smyrna'yı belgelediği dönemde bir Müslüman tekkesi görmüş ve buranın geçmişte bir Hristiyan azizine ait kült alanı olabileceğini ileri sürmüştür. Seyahatnamelerde aktarılanlar, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yerel Hristiyan halkın Pagos Tepesi'ni tıpkı bir haç yeri gibi bağlılıkla ziyaret ettiği yönündedir (Du Loir 1654: 14; Pococke 1745: 36; Chandler 1825: 79-80; Arundell 1834: 397; Twain 1878: 412-413; Clark 1914: 41-45). Konuya ilişkin önemli bir başka detay da Pere S. Lorenzo tarafından kaleme alınmış ve bunlar Hasluck tarafından nakledilmiştir. Lorenzo, önceden Hristiyan aziz Polykarpos'a ait olan mezarın ve geleneğin, muhtemelen bölge Müslümanlaşınca surlarda şehit düştüğü halde başını eline alarak azizin mezarına kadar taşıyan Müs-

lûman savaşı Yusuf Baba/Dede'ye aktarıldığını söylemektedir (Hasluck 1929: 413). Faroqi, tam bir tarikat gibi olmayan ve daha çok Bizanslılar ile mücadele eden dervişlere hitaben *Abdalan-ı Rum* isminin kullanıldığını belirtir. Ahmet Yaşar Ocak da bu konuya dair, Danişmendname'de gayrimüslimlerle mücadele edip bu uğurda ölen Türklerin dağ ya da tepe gibi yüksek yerlere gömüldüklerini ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında aslında Yusuf Baba/Dede'nin, Hristiyanlar adına Smyrna'nın koruyucu azizi olarak bilinen Polykarpos gibi, kentin koruyucusu kimliğini üstlendiği anlaşılmaktadır. Hasluck, Smyrna gibi Anadolu'da pek çok Hristiyan kült alanının, Müslümanlaşmayla birlikte dönüşerek yerlerini bir Türk dervişine ait tekke ya da mezara bıraktığının da altını çizmektedir. Bu politika hem bir Hristiyan kültürünün hem de nüfusunun, ılımlı bir çerçevede nasıl Müslümanlaştığına yönelik önemli bir göstergedir (Hasluck 1929: 507; J. K. Birge 1937: 251; S. Vryonis 1971: 363-365; S. Uludağ 1988: 59; A. Y. Ocak 1992a: 373; C. Kafadar 1996: 427; A. Y. Ocak 2018: 121-122).

Resim 6: Smyrna-Aziz Polykarpos'un Mezarı
(<http://levantineheritage.com>)

ANADOLU'DA MÜSLÜMAN TARİKATLARIN DURUMU

Özellikle 16. yüzyılın sonlarına doğru siyasi bir güç elde eden tarikat liderleri, devletin yanında durup durmayacaklarına karar verebilecek iradede sahiplerdi. Yeniçerilerle geliştirdikleri ilişkiler de bu anlamda kendilerine resmi bir kimlik kazandırmıştır. Toplumun batıl inanışlara bağlı kesiminin de desteklediği dervişler, otorite boşluğunun yarattığı sorunların baş gösterdiği dönemde devlet için bir tehdit olarak algılanmıştır. Devletin hem tarikatlara hem de Yeniçerilere karşı uyguladığı kovuşturmalar da Yeniçerilerin isyan etmelerine neden olmuştur. Devlet bütünlüğünü tehlikeye atan bu ortam, 17-18. yüzyıllarda ciddi bir müdahaleyi zorunlu kılmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661) ile başlayan kovuşturma politikası, oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (1661-1676) döneminde de devam etmiştir (M. İlgürel 2000: 258-260; A. Özcan 2000: 260-263). Özellikle Köprülü Ahmet Paşa'nın dostu olan tarikat karşıtı Vani Mehmed Efendi de bu politikaların sürdürülmesinde önemli rol oynamıştır (E. Pazarbaşı 2003: 458-459). Tarikatlar üzerindeki baskılar, yasaklar ve kovuşturmalar 17. yüzyıl boyunca etkisini sürdürmüştür. Hasluck'ın, Polykarpos'un mezarı olarak bilinen kült alanına ait denetimin, 1657'de Müslüman dervişlerden alınarak Rum rahiplere verildiği şeklindeki ifadesi de çarpıcı bir niteliktedir. Yerel halkın kutsallığına itibar ettiği kült alanının, böyle radikal bir kararla Gayrimüslimlere verilmesi de onların ciddi bir tehdit olarak algılanmaması açısından önemli bir detaydır (Hasluck 1929: 421-423).

AZİZ POLYKARPOS KÜLTÜ BAĞLAMINDA HETERODOKS MÜSLÜMAN GELENEKLERİN HRİSTİYAN İNANCIYLA İLİŞKİSİ

Seyyahların aktardığı *piskoposluk tacı*, *derviş başlığı* ya da *Türk şeyhi mezarı* gibi ifadelerle geri döndüğümüzde ise Türkleşen ve İslamlaşan bölgelerde yer alan Hristiyan kült alanlarında, özellikle neden bir tarikat yapısı ya da derviş mezarı görüldüğünü açıklamak daha kolay olacaktır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde, Aziz Polykarpos ve Yusuf Baba/Dede arasındaki bu bağ, doğal olarak Osmanlı'daki Hristiyanlar ile Bektaşilik, Mevlevilik ya da Edhemilik gibi Heterodoks Müslüman tarikatları arasındaki etkileşime ışık tutmaktadır. Bunun en başında, kendi menfaatlerini gözetmek koşuluyla hem Bektaşi tekkelerinin hem de Hristiyan kiliselerinin birbirlerine tanıdığı imtiyazlar gelir. Kiliseler, geleneksel Müslüman karakterinin onaylamadığı Bektaşi efsanelerini hoş görüşle karşılamış ve kabul etmiştir. Bunun berabe-

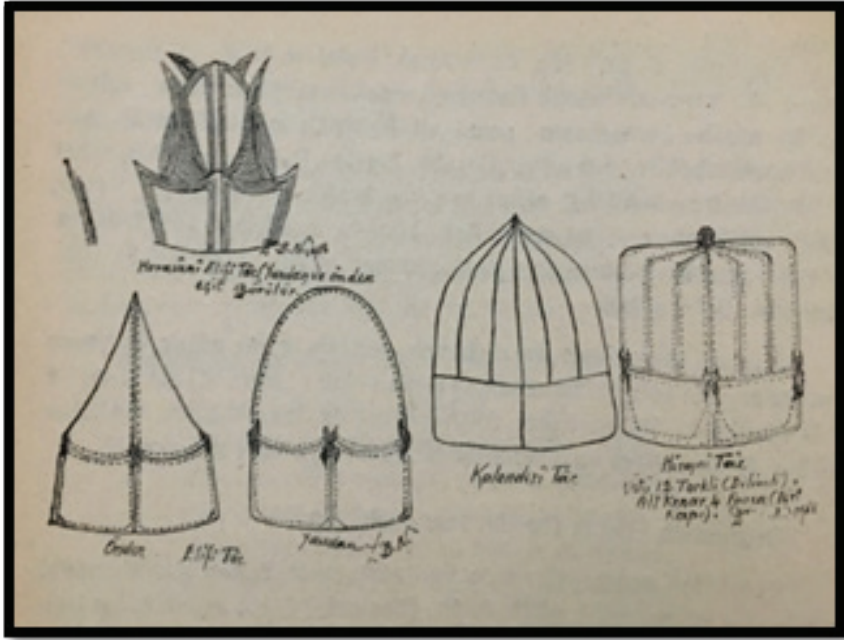
rinde Bektaşî tekkeleri de Hristiyanların inançlarına saygı duyarak Hristiyan hacıları ve azizleri tanımıştır (Tarman 2021: 86).

Bir başka önemli konu, Hristiyanlık ve bazı Heterodoks Müslüman tarikatların inançları arasındaki geleneklerin benzerliğidir. Buna yönelik pek çok örnek vermek mümkündür. Hristiyanlıkta *tövbe* ya da *günah çıkarmak* Bektaşilikte *baş okutmaya* karşılık gelir. Kilisenin *aforoz* etmesi ile Bektaşilikteki *düşkünlik* paralellik gösterir. Hristiyanların *rahîp* huzurunda yapılan evlilikleri diğer tarafta *dedenin* kısıdığı nikaha benzemektedir. Balım Sultan'la beraber Bektaşî tarikatının esas töreleri arasına katılan *On İki İmam inancı*, Hristiyanların kutsallarından *12 Havari*'ye denk düşmektedir. "*Allah, Muhammed, Ali*" üçlemesi, Hristiyanlardaki "*Baba, Oğul, Kutsal Ruh*" şeklinde olan *teslîsi* hatırlatmaktadır. Önemli bir dini figür olan Balım Sultan'ın, bakire bir Bulgar prenses tarafından dünyaya getirilmesi, Hz. İsa'nın bakire Meryem'den doğuşu ile ilişki kurulmasını sağlamaktadır. Amerikalı Türkolog John Kingsley Birge'ün, *piskoposluk tacına* benzettiği Bektaşî tarikatının *elifî tacı*, Polykarpos ve Yusuf arasındaki bağ konusunda en önemli noktadır. Smyrna'yı ziyaret eden onlarca gezginden muhtemelen pek çoğunun görebildiği mezar taşı şeklindeki *başlık*, Birge'ün de aynı benzerliği kurması ile Hristiyan-Müslüman etkileşimine bir kez daha işaret etmektedir (J. K. Birge 1937: 56, 216-218; S. Vryonis 1971: 371-372; B. Noyan 1985: 46; A. Y. Ocak 1992b: 17-18).

Resim 7: "Polykarpos" Yazılı Mezar Taşı
(F. V. J. Arundell 1834: 425)

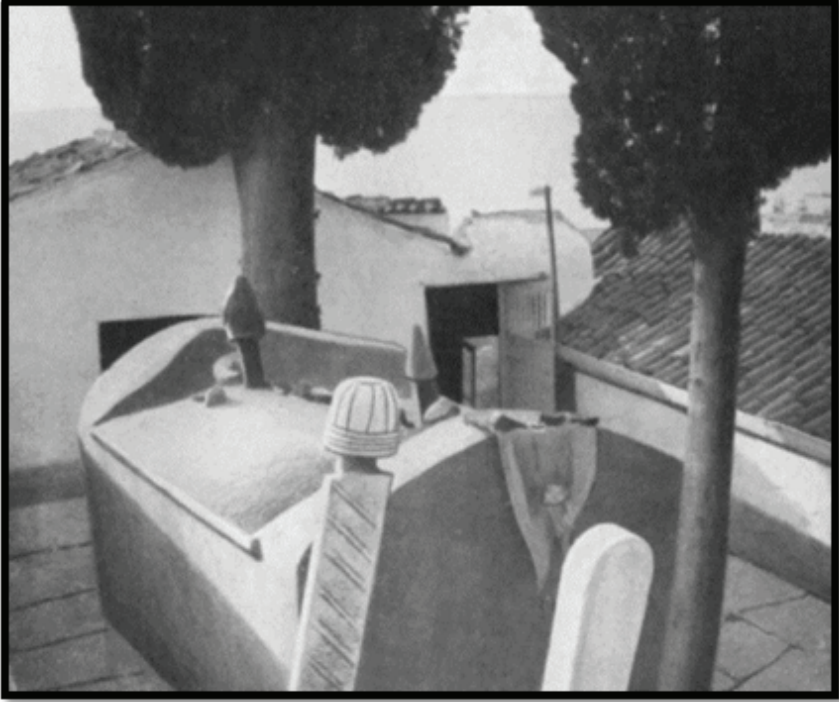
Bahsi geçen *elifi taç*, genellikle iki terkli yani iki dilimli olmakla beraber Bektaşilerde Yusuf el-Hemadani, Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli aracılığıyla kullanılmıştır (J. K. Birge 1937: 261; K. Eraslan 1989: 159-161; M. İ. Uzun 1995: 36-37; A. Y. Ocak 1996: 455-458; N. Tosun 2013: 12-13). Çoğunlukla Bektaşiler arasında evli olanlar dört terkli *horasani* ya da *edhemi* adı verilen taçlar giyerdi. *On İki İmam*'a işaret eden on iki terkli taçlar ise bekar dervişlerce kullanılırdı (S. Uludağ 1994: 421). Ancak zaman içinde Bektaşî dedelerinin tamamı bu on iki terkli taçları kullanmışlardır (S. Ceyhan 2010: 363-365).

Resim 8: Tarikat Taçları
(B. Noyan 1985: 146)

Hasluck'ın Aziz Polykarpos'a ait kült ile bahsi geçen Heterodoks gelenekler arasında bağlantı kurmasını sağlayan en önemli nokta da şüphesiz, mezar mahallindeki başlıklı mezar taşları olmuştur. Gravürlerden ve eski fotoğraflardan görüldüğü kadarıyla, ilk kez 17. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden gezginler tarafından görülen bu mezar taşları, 20. yüzyıla dek muhafaza edilmiştir. Hasluck'ın yaptığı ilk çıkarım bir Hristiyan azizine ait

mezarın daha sonradan Bektâşi geleneklerine bağlı savaşçı bir Müslümanın mezarına dönüştüğü yönündedir. Başbakanlık Osmanlı Arşiv'i (BOA) incelendiğinde de konuya yönelik önemli bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bir belgede açıkça geçen, "*İzmir 'de Hisar Yakası 'nda Hayri Bey'in yaptırdığı Hoca Yusuf Baba Edhemi Tekkesi...*"⁵ ifadesinden yapının *Edhemiyye* tarikatına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer belgedeki "*İzmir 'de Yusuf Baba Edhemi Zaviyesi'nin...*"⁶ ifadesinden ise yapının tekrar *Edhemiyye* tarikatına bağlı olduğu ancak bu kez yapının bir zaviye olarak nitelendiği görölmektedir. Pacifique, Stochove, Monconys ve du Loir gibi Avrupalı seyyahlarla çağdaş olan gezgin Evliya Çelebi de mezar mahalinden "... yukarı kal'a altında kabr-i Hacı Yusuf Baba" şeklinde söz etmektedir (Evliya Çelebi 9.54).

Resim 9: Polykarpos/Yusuf Dede Mezarı
(Hasluck 1913/1914: pl. 10)

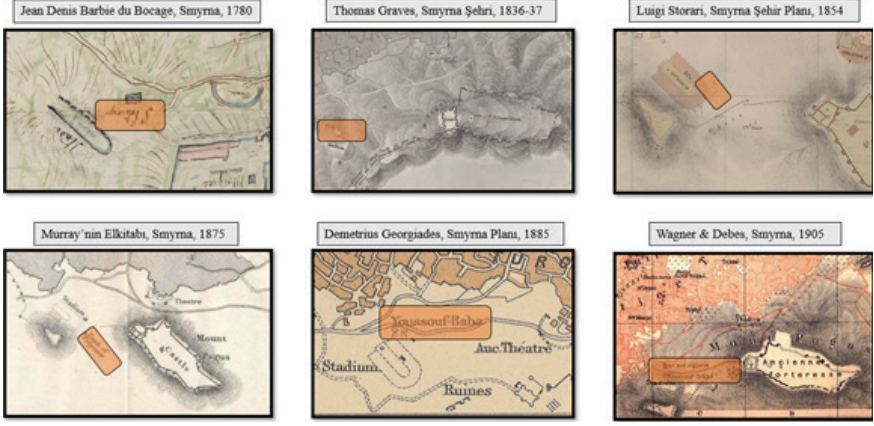
⁵ BOA., C..BLD. 106-5273 (H-29-11-1180)

⁶ BOA., C..EV.. 382-19386 (H-05-06-1188)

HARİTALAR VE TAPU-KADASTRO KAYITLARI IŞIĞINDA PAGOS TEPEŞİ

Pagos Tepesi'ni işaret eden 18-20. yüzyıllara ait haritalarda da Aziz Polykarpos'un mezarına ya da Yusuf Baba/Dede'ye ait bir yapıya yönelik çeşitli bilgilere ulaşılmaktadır (Tarman 2021: 91). Jean Denis Barbie du Bocage'ın (1780) 18. yüzyıla ait haritası daha çok bir krokiyi anımsatmaktadır. Bu çizimde Pagos Tepesi'nde yer alan antik stadyumun doğusunda Aziz Polykarpos'a işaret eden bir yapı görülmektedir. Plan itibariyle dikdörtgen olduğu anlaşılan yapının işlevi ise belirsizdir (Tarman 2021: 91-92). Thomas Graves (1836-37), Luigi Storari (1854), Murray'nin Elkitabı (1875) ve Demetrius Georgiades (1885) haritaları ise 19. yüzyıla ışık tutan çizimlerdir. Graves, antik stadyumun kuzeybatı köşesine açıkça bir mezar yapısını işaretlemiştir. Mezarın yüksekte konumlandığı anlaşılan çizimde, yapının planına dair herhangi bir belirti yoktur. Buna karşın stadyumun sphendone bölümünün güney tarafında, işlevi anlaşılamayan ancak muhtemelen dikdörtgen planlı bir yapı daha bulunmaktadır. Bunların yanı sıra yine Pagos Tepesi'ndeki kale sınırları içinde, kare planlı Aziz Polykarpos Kilisesi'nin yer aldığı da haritada gösterilenler arasında yer alır. Storari ise antik stadyumun kuzeydoğusunda bir yapı işaretlemiştir. Haritadaki çizimden anlaşıldığı üzere yapı dikdörtgen bir plana sahiptir. Murray'nin Elkitabı'nda da Storari'de olduğu gibi stadyumun kuzeydoğusunda dikdörtgen plan şemasında bir yapı görülmektedir. Stadyumun doğu yönünde belirli bir mesafede ise Polykarpos Mezarı ifadesiyle farklı bir lokasyon daha gösterilmiştir. Georgiades'te ise stadyumun kuzeybatı köşesinde açıkça mezar taşı şeklinde verilen sembollerden bir mezar belirtildiği ve haritadaki "*Youssouf-Baba*" şeklinde ifadeden de mezarın Yusuf Baba'ya ait olduğu anlaşılmaktadır (Tarman 2021: 92-95). Son olarak 20. yüzyılın hemen başına tarihlenen Wagner&Debes (1905) haritasında, stadyumun kuzeyinde bir yapı belirtilmiştir. Ancak bu kez çizimdeki "*Youssouf-Tekke*" olarak geçen başlıktan yapının Yusuf Baba/Dede'ye atfedilmiş bir tekke olduğu anlaşılmaktadır (Tarman 2021: 95-96).

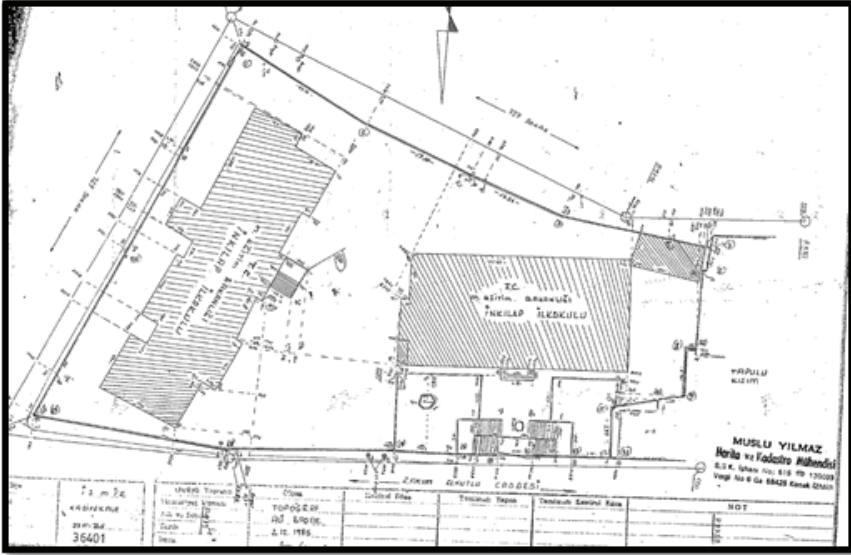
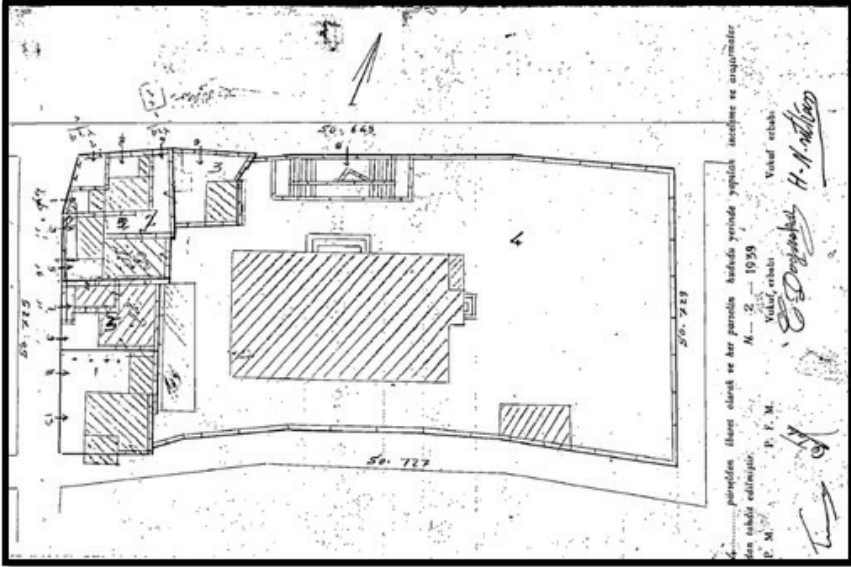
Bir Kült Alanının Dönüşümü Üzerine: Smyrna Piskoposu Aziz Polykarpos'un 1669 Mezarından, İzmir'in Yusuf Baba/Dede Tekkesine

Resim 10: 18-20. Yüzyıllara Ait Pagos Tepesi'ni Gösteren Haritalar
(Tarman 2021: 91-96)

İncelenen kaynaklar arasında önemli yer tutan tapu ve kadaströ kayıtları ise özellikle bahsi geçen kült alanının 20. yüzyıldaki son haline yönelik önemli bulgular ortaya koymaktadır. Aziz Polykarpos'a ait mezarın ve muhtemel tarikat yapısının yer aldığı antik stadyumun üzerinde, günümüzde çeşitli sivil yapılar ile "Konak İnkılap İlkokul ve Ortaokulu"⁷ adıyla bilinen eğitim yapısı konumlanmaktadır. Kayıtlarda ilk kez 1939 tarihinde inşaatı yapıldığı anlaşılan okul, 1985 yılında yapılan çalışmalarla da genişletilmiştir. İlk inşa tarihinden bu yana herhangi bir mezara ya da dini yapıya dair ize rastlanmamıştır.

⁷ Günümüzde 36401 ada 1 parsel üzerinde yer alan eğitim yapısı.

Resim 11-12: İzmir İnkılap İlkokulu'na Ait 1939 ve 1985 Tarihli İzmir Kadastro Arşiv Belgeleri⁸
(İzmir Kadastro Müdürlüğü Arşivi)

⁸ İzmir Kadastro Müdürlüğü'nün izniyle kullanılmıştır. Yardımları için sayın Berkan ÇALIŞAN'a teşekkür ederim.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Aziz Polykarpos, Smyrna Hristiyanlık tarihinin önde gelen dini figürlerinden biridir. Kent belleğinde önemli bir yer edinmiştir. Azizin martiry edilmesinden sonra anısı şehit edildiği Pagos Tepesi'ndeki alanda yaşatılmaya devam etmiştir. Şehrin Müslümanlaşmasıyla birlikte azize ait kült, savaşı Müslüman derviş Yusuf Baba/Dede'ye aktarılmıştır. Bu kültün aktarımı Hristiyan-Heterodoks Müslüman gelenekleri açısından önemli bir noktaya işaret etmekte; Anadolu'nun İslamlaşmasında Türk dervişlerinin önemini vurgulamaktadır. Kültürler varlıklarını devam ettirebilmek için özellikle yeni yerleştikleri bölgelerin bilindik kült alanları üzerinden bir kimlik tanımlaması gerçekleştirmiştir.

Maddi kalıntılar incelendiğinde Aziz Polykarpos'a ait mimari izler günümüze gelememiştir. Bununla beraber aynı şekilde Yusuf Baba'ya ait tarikat yapısı da bugün mevcut değildir; ancak her iki yapı için de tarihsel veriler ile tarih boyunca kendini tekrarlayan sosyolojik gerçekler, bize bu yapıların varlıklarına yönelik yeterli bilgiyi sağlamaktadır. Yapıların lokasyonlarına ilişkin tartışmalar ise seyahatnamelerin yanı sıra haritalar, arşiv belgeleri ve tapu-kadastro kayıtları sayesinde aydınlatılmıştır.

Bahsi geçen haritalardaki, antik kalenin sur duvarları ile burçları ve antik tiyatro günümüze gelmiş; tiyatro üzerinde çeşitli kazı çalışmaları yürütülmüştür. Aziz'in mezarına yönelik tartışmanın merkezinde yer alan stadyuma dair herhangi bir kalıntı ise günümüze ulaşmamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de günümüzde tarihi alanın üzerinde yer alan çeşitli sivil yapılar ve "Konak İnkılap İlkokul ve Ortaokulu"dur. Aziz Polykarpos'a ait mezardan en son bahseden gezgin 1918 tarihinde Walter August Hawley olmuştur (W. A. Hawley 1918: 66, 95; Tarman 2021: 69). Haritalar esas alındığında ise stadyum mahallinde Yusuf Baba/Dede adına yapılmış tekkeye 1905 yılında Wagner&Debes işaret etmiştir. Tapu ve kadastro kayıtları incelendiğinde ise 1939 yılında stadyumun üzerine bir eğitim yapısı inşa edildiği görülmektedir. Bahsi geçen okul 1985 tarihindeki ikinci bir çalışma ile genişletilerek muhtemelen günümüzdeki halini almıştır. Sonuç itibariyle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu civarda bir mezar, mezar yapısı ya da dini bir yapıya yönelik izler olduğu anlaşılmaktadır; ancak aynı yüzyılın 2. çeyreğinden itibaren ise tarihi kalıntıların kentten silindiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Antik ve Modern Kaynaklar

Arundell, F. V. J. (1834). *Discoveries in Asia Minor; Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia*, Vol. II, London.

Birge, J. K. (1937). *The Bektashi Order of Dervishes*, London.

Campbell, G. (Ed.) (2010). *The Holy Bible: King James Version, Quatercentenary Edition*, Edt. CD, Oxford.

Ceyhan, S. (2010). TAÇ (TASAVVUF), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, 363-365.

Chase, I. (1848). *The Work of Claiming to Be the Constitutions of the Holy Apostles*, (Trans. Chase, I.), New York.

Clark, F. E. (1914). *The Holy Land of Asia Minor*, New York.

Cross, F. L. (1997). *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Edt. III, (Eds. Cross, F. L. & Livingstone, E. A.), Oxford.

De Monconys, B. (1677). *Journal Des Voyages de Monsieur de Monconys*, Paris.

Diez, E. & Demus, O. (1931). *Byzantine Mosaics in Greece: Hosios Loukas & Daphni*, Cambridge.

Du Loir, S. C. (1654). *Les Voyages Du Sieur Du Loir*, Paris.

Duygu, Z. (2017). *Huristiyanlık ve İmparatorluk*, İstanbul.

Eraslan, K. (1989). AHMED YESEVİ, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 159-161.

Eusebios (1926). *Historia Ecclesiastica*, Vol. I, Loeb Classical Library, (Trans. Lake, K.), (Eds. Capps, E., Page, T. E. & Rouse, W. H. D.), London.

Evlıya Çelebi (2000). *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi (Evlıya Çelebi b. Dervış Mehemed Zilli IX. Kitap)*, C. 9, (Haz. Dağlı, Y., Kahraman, S. A. & Dankoff, R.), (Ed. Koz, M. S.), İstanbul.

Faroqhi, S. (2017). *Anadolu'da Bektaşilik*, İstanbul.

Fernel, G., Stochove, V., Fauvel, R. & Boudouin, L. (1668). *Observations Curieuses Sur Le Voyage du Levant*, Rouen.

Hasluck, F. W. (1913/1914). The 'Tomb of S. Polycarp' and the Topography of Ancient Smyrna, *The Annual of the British School of Athens*, Vol. 20, 80-93.

Hasluck, F. W. (1914/1915-1915/1916). Geographical Distribution of the Bektashi, *The Annual of the British School of Athens*, Vol. 21, 84-124.

Hasluck, F. W. (1918/1919). The Rise of Modern Smyrna, *The Annual of the British School of Athens*, Vol. 23, 139-147.

Hasluck, F. W. (1921). Heterodox Tribes of Asia Minor, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 51, 310-342.

Hasluck, F. W. (1929). *Christianity and Islam Under the Sultans*, Vol. II, (Ed. Hasluck, M. M.), Oxford.

Hawley, W. A. (1918). *Asia Minor*, London.

İlgürel, M. (2000). KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara, 258-260.

Irenaeus (1885). Against Heresies, *Ante-Nicene Fathers*, Vol. I, Christian Classics Ethereal Library, (Ed. Schaff, P.), Edinburgh, 833-1391.

Kafadar, C. (1996). GAZA, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 427-429.

Lightfoot, J. B. (1889). *The Apostolic Fathers*, Vol. I, Part II, Edt II, London.

Ninck, C. (1885). *Auf Biblischen Pfaden: Reisebilder aus Aegypten, Palastina, Syrien, Kleinasien, Griechenland und Der Turkei*, Hamburg.

Noyan, B. (1985). *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, Ankara.

Ocak, A. Y. (1992a). BALIM SULTAN, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 17-18.

Ocak, A. Y. (1992b). BEKTAŞİLİK, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 373-379.

Ocak, A. Y. (1996). HACI BEKTAŞ-I VELİ, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 455-458.

Ocak, A. Y. (2018). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul.

Özcan, A. (2000). KÖPRÜLÜZADE FAZIL AHMED PAŞA, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara, 260-263.

Pacificque, P. (1631). *Relation Du Voyage De Perse*, Paris.

Page, T. E. & Rouse, W. H. D. (Eds.) (1917). *The Apostolic Fathers*, Loeb Classical Library, Vol. I, (Trans. Lake, K.), London.

Pazarbaşı, E. (2003). "MEHMED EFENDİ, Vani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, 458-459.

Schaff, P. (1885). Martyrdom of Ignatius, *Ante-Nicene Fathers*, Vol. I, Christian Classics Ethereal Library, Edinburgh, 355-363.

Tacitus (1869). *The Works of Tacitus-The Annals*, Vol. I, (Trans. Oxford), New York.

Tarman, S. (2021). *Smyrna Piskoposu Aziz Polykarpos'un Hayatı ve Sanattaki Yeri*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

Tosun, N. (2013). YUSUF EL-HEMEDANİ, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, 12-13.

Uludağ, S. (1988). ABDAL (TASAVVUF), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 59-61.

Uludağ, S. (1994). EDHEMİYYE, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 421.

Uzun, M. İ. (1995). ELİF (EDEBİYAT), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 36-37.

Van-Lennep, H. J. (1875). *Bible Lands: Their Modern Customs and Manners Illustrative of Scripture*, New York.

Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Los Angeles.

Arşiv ve İnternet Kaynakları

BOA., C..BLD. 106-5273 (H-29-11-1180).

BOA., C..EV.. 382-19386 (H-05-06-1188).

<http://awmc.unc.edu/awmc/applications/hierokles/> (Erişim tarihi: 01.11.2022).

<http://levantineheritage.com/tomb.htm> (Erişim tarihi: 15.11.2022).

<https://www.ruicon.ru/images/miniatura/Byzantium/00266.jpg> (Erişim tarihi: 03.11.2022).

KAYNAK KISALTMALARI

Acts.	The Acts of the Apostles (<i>The Holy Bible: King James Version, Quatercentenary Edition</i>)
AH	Irenaeus, <i>Adversus Hareses (Against Heresies)</i>
Apos. Con.	Apostolic Constitutions (<i>The Work of Claiming to Be the Constitutions of the Holy Apostles</i>)
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Euseb. Eccl. Hist.	Eusebios, <i>Historia Ecclesiastica (Ekklesiastike Historia)</i>
Evliya Çelebi	Evliya Çelebi Seyahatnamesi (<i>Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli IX. Kitap</i>)
Mart. Ign.	Martyrdom of Ignatius (<i>Ante-Nicene Fathers</i>)
Mart. Pol.	Martyrdom of Polycarp (<i>The Apostolic Fathers</i>)
Rev.	Revelation (<i>The Holy Bible: King James Version, Quatercentenary Edition</i>)
Tac. Ann.	Tacitus, <i>Annales</i>